

У тенетах примарної осілості

Ольга КЛЕЙМЕНОВА

«Велике щастя бути вольним чоловіком: робиш, що хочеш, ніхто тебе не спинить».

Т. Шевченко. Із листа до брата Микити від 15 листопада 1839 р.

Розмову про помешкання, в яких знаходив притулок Тарас Шевченко, спричинено заексплуатованою темою його життєвого кочівництва. А радше бажанням поглянути на цю тему крізь іншу призму. Кочівництво Кобзаря – хрест, який ніс природно, наче все так і мало бути. Він належав до того типу особистостей, для котрих осілість тотожна всесвітній катастрофі. До того ж більшість відведених йому років Шевченко марнував на короткому ланцюгу кріпацтва і заслання. Тож можна припустити, що насправді втікав від примари статичного затишку, аніж свідомо прагнув його. А часті розмови Тараса Григоровича про облаштування власного гнізда – ніби настійливо повторювана мантра, у зміст якої намагався повірити. Або ж – захисна поза, підсвідомо прийнята задля присипання і себе, і оточення. У полі уваги – будинки, квартири, кімнати, в яких Шевченко зупинявся, люди, що ділили з ним кров. А отже, його полустанки – місця, де затримувався ненадовго, аби надалі підкорюватися невинному рухові. Разом із тимчасовими зупинками, цілком спонтанно тут пригаданими, у пам'яті воскресають ті чи інші обличчя та події.

65

Братові-художнику закохатися нескладно

Квартирка у напівпідвалі петербурзького чотирипов'ерхового будинку – перше помешкання Тараса після звільнення його з кріпацтва. Він винаймав це житло протягом чотирьох місяців, з осені 1838-го – до січня 1839-го, разом із другом-художником Іваном Сошенком у дочку виборзького бургомистра Марії Іванівни Європеус. Саме Сошенко запросив Шевченка оселитися разом. Тарас на той час уже став одним із улюблених учнів Брюллова. Окрилений свободою, молодий чоловік кинувся у вир життя, захопився люксовим одягом і прийомами. На думку Сошенка, його друг вів «безалаберний» спосіб існування («У нього на деякий час вселився світський біс... Ось так зрозумів він свободу, що коштувала йому такої боротьби, таких страшних зусиль?»). Іван критикував Тараса за те, що той занурився в поезію і зраджує живопис. Причина нетривалості спільного проживання крилася не лише в різності поглядів. Яблуком розбрату стала племінниця Марії Іванівни – юна Марія Яківна, котра стараннями Шевченка потрапила до історії культури. Зокрема, стала прообразом героїні повісті «Художник». А ще позувала для відомої акварелі «Жінка в ліжку» (роботу можна побачити в Національному музеї Тараса Шевченка). На ній на тлі шпалер бурякового ко-

льору, прикриваючи наготу зім'ятими простирадлами, вмовстилася юнка із закоханим поглядом. Ось коментар Івана Сошенка стосовно амурної ситуації навколо «дуже миленької юної німкенечки»: «Нашому братові-художнику закохатися нескладно, і я покохав її від душі й навіть, грішний чоловік, думав було з нею одружитися. Але Тарас зруйнував усі мої плани. Він швидко повів атаку проти Маші та відбив її в мене. Довго я приховував своє незадоволення їхніми близькими стосунками, врешті не витримав. Висваривши Тараса, я вигнав його з квартири. Однак тим самим не допоміг своєму горю: Маша стала ходити до нього на квартиру».

Бджоли тішили гудінням

Наступний епізод Тарасової втечі від осілості – київський – переносить у весну 1846 року, коли поет потрапив до будинку на Козиноболотній вулиці (нині тут, у провулку Шевченка, 8-а, обіч майдану Незалежності, розташовується Літературно-меморіальний будинок-музей поета – філія НМТШ). Про це, друге, перебування Тараса Григоровича в Україні, що тривало до його арешту в квітні 1847-го (перше припало на 1843-й), зокрема про тодішній інтелектуальний клімат міста, знаходимо свідчення в автобіографії Миколи Костомарова. Знаний історик писав: «Тарас Григорович Шевченко... приїхав тоді з Петербурга в Малоросію з наміром знайти тут притулок, роботу. Дізнавшись про нього, я познайомився з ним і з першого ж разу зблизвся. Тоді була найдіяльніша пора його таланту, апогей його духовної сили. Я з ним бачився часто, захоплювався його творами, з яких чимало, ще не виданих, він давав мені в рукописах. Нерідко ми просиджували з ним довгі вечори до глибокої ночі, а з приходом весни часто зустрічалися у невеличкому садочку Сухоставських, який мав суто малоруський характер: він був засаджений пе-

66

реважно вишнями, було там і кілька дуплянок бджіл, що тішили нас своїм гудінням. Крім Шевченка, частими співбесідниками моїми були: Гулак, Білозерський, Маркевич і вчитель Пильчиков; нерідко заходив до мене літній професор колишнього Кременецького ліцею Зенович, добродушний старий, що займався хімією і колись скомпонував якусь теорію про створення світу за допомогою електрики і магнетизму; він мав слабкість проповідувати її до речі й не до речі кожному стрічному. Куліша в той час не було в Києві: він жив у Петербурзі».

Для теперішніх відвідувачів тут відтворено атрибутику помешкання Кобзаря. До нього та його епохи наближають антикварні меблі, поживклі папірці, пера, пічка з намальованими пташками...

Літо в кибитці

На своєму життєвому шляху, подібному до фільму в жанрі дорожнього кіно («роудмуві»), Шевченко подекуди призупинявся в цілком несподіваних локаціях. Приміром, літо 1851-го разом із гуртом дослідників провів у киргизькій кибитці. Саме тоді експедиція під орудою інженера Олександра Антипова шукала вугілля в горах Каратау. Одним із тих, хто протезував нашого генія для участі в наукових розвідках, був Людвиг Турно, бентежний поручик-поляк. З ним Кобзар заприятелював у Оренбурзі наприкінці 1840-х. А в експедиції Тарас Григорович робив замальовки й радів власній незалежності. У наметі-кибитці народилася сепія «Т. Г. Шевченко серед товаришів». На ній, звісно, знайшлося місце й друзякові Людвигу.

Творче піднесення в Нижньому

Ще один полустанок Тараса, пов'язаний із його звільненням із заслання 1857-го та, знову-таки, із товаришескими контактами, – Нижній Новгород. Ковтаючи жадібно свободу, поет прожив там півроку – до весни 1858-го. До Москви й Петербурга шлях опальному митцю був закритий. Про його перебування в цьому місті в січні 1858-го нагадує відомий портрет Костянтина Шрейдерса – молодого чоловіка з теплим виразом очей. Перлинні полиски на

обличчі перегукуються із глянцеєм коміру. Це – олівцеве зображення колишнього студента Київського університету, на момент малювання роботи – чиновника для особливих доручень при губернаторі Нижнього Новгорода, а за сумісництвом – Шевченкового друга. Саме у Шрейдерса квартирував Тарас Григорович під час того перебування в Нижньому.

Передісторія портрета доволі цікава. Насправді художник-поет мав намалювати разом трійцю приятелів – Шрейдерса, Фреліха та Кадницького – на їхнє замовлення, після чого роздати борги. Однак «натурники» поводитися недисципліновано, їм зрідка вдавалося одночасно зібратися до купи для позування. Тож портрет Шрейдерса Шевченко завершив першим. І радів бодай цьому, адже тепер частково позбувся боргу.

Загалом місяці в Нижньому Новгороді видалися доволі плідними. Лише портретів Тарас Григорович намалював зо два десятки. З-поміж свідчень тодішнього Шевченкового творчого сплеску – чимало образотворчих та архітектурних робіт, повість «Прогулка с удовольствием и не без морали», поеми «Юродивий» та «Неофіти».

Університетська набережна, 17

Так, доля призначила Шевченкові роль вічного подорожнього. Проте саме завдяки диктаторці-долі рідкісні усвідомлення поетом шастя не мали ціни. Ці дефіцитні миттевості розраджували серце, освітлювали життя, яке сам поет називав «бурлацьким».

Навесні 1858-го він таки потрапив до Петербурга, де його таланти колись огранилися, засяли на цілий світ. Пристиницею стала квартира в Академії мистецтв. Чи міг тоді подумати, що менш як за три роки він вирушить у свою останню путь саме з цього академічного помешкання на Університетській набережній, 17?

А поки що, окрилений можливістю творити, в листі до коменданта Новопетровського укріплення Іраклія Ускова він писав: «В Питере мне хорошо, пока квартирую я в самой Академии, товарищи-художники меня полюбили, а бесчисленные земляки меня просто на руках носят. Одним словом, я совершенно счастлив».

Нині в цьому приміщенні – музей. У скромному просторі за допомогою старих милих предметів відновлено студійну атмосферу, наближену до тієї, в якій творив Тарас. Свого часу відтворити її допомогли, зокрема, спогади Івана Тургенева та Миколи Лескова. Графіка й живопис Шевченка, видання його літературних творів, мольберт, палітра, меблі, узорчастий килим... Ці супутники Кобзарєвого життя лише на перший погляд є нікими: насправді промовисто розповідають про свого господаря.

Плетінка з версій

Цікавість до останніх років Тараса Григоровича, а отже, й до його фрагментарних пристанищ тієї пори зумовлено прискоренням ним власного життя, концентрованою подією та надзвичайною мистецько-літературною плодючістю. Квапився, бо жалкував про вкрадений у нього час, позасвідомо боявся, що чогось не встигне.

Облаштувавши побут в академічній квартирці, поет нестямно волів навідати Україну. Друзям пояснював: бажає знайти дружину та збудувати хату, «щоб Дніпро був під самим порогом, з невеликим ліском». Зберігся архітектурний проект скромної одноповерхової хатинки – власне креслення Шевченка. Однак у письмовому проханні до відповідних інстанцій Тарас Григорович мотивував мету поїздки необхідністю оздоровитися та пориванням малювати з натури.

Лист тинявся дозвільними структурами. Урешті Кобзареві, який завжди жив під пильним оком поліції, пітерські чинуші дали дозвіл на вояж до Київської, Черкаської, Полтавської губерній. Паралельно київський губернатор Іларіон Васильчиков отримав вказівку стосовно таємного спостереження за поетом. До виконання цієї місії долучився й черкаський земський справник Василь Табачников.

Цікаво, але завдяки такій мало приємній обставині під час короткого перебування в Україні Шевченко подекуди зупинявся там, де не мав жодного наміру. Замість зустрічей із родичами в Кирилівці, гостювання в троюрідного брата Варфоломія в Корсуні (все це мало місце) акцентуємо увагу на двох тодішніх київських локаціях Тараса (деякі дослідники вважають, що їх було більше).

Отже, перша – помешкання священика Юхима Ботвиновського в Георгіївському провулку, що обрамляє Софію з непарадного боку. І хоча жандармські «літописці», не знаючи того, зробили добру послугу майбутнім біографам Шевченка, досі немає точної відповіді на запитання про кількість його ночівель у домівці святого отця. А про найвідомішу писав перший життєписець поета Михайло Чалий (у 1850-ті – інспектор гімназії). Той із досадою, що межувала з роздратуванням, згадував епізод п'ятики, в яку втягнули Шевченка київські бешкетники, та про участь у цьому отця Юхима. Насправді Шевченко мав завдячувати Ботвиновському, адже той узав його на поруки.

А преамбула того поручительства така. Невдовзі після від'їзду Тараса Григоровича з Пітера земський справник Василь Табачников таки знайшов нагоду донести на поета й звинуватити в «богохульстві». Існує чимало переспівів історії, що дала привід чиновнику знайти собі недруга в особі Шевченка. Проте доволі ймовірною видається не дуже поширена версія (Феофана Лебединцева – товариша Тараса) стосовно походження такої ворожості Табачникова. Виявляється, справник бавився віршами. А коли показав свої творіння Шевченку, той їх проглянув, потім закрив зошит у шухляді, а ключ кинув у вікно. Тож ефектний, але зовсім не толерантний жест проти графоманства екс-засланцю Шевченку виліз боком.

«Та ще й садочком обросла...»

Інше помешкання в Києві, на Приорці, оповите легендами. Нині там, на вулиці Вишгородській, 5 – Меморіальний будинок-музей Тараса (також у складі НМТШ). До речі, ця хатка XIX століття чимось подібна до тої, спроектованої поетом для спорудження

над Дніпром. Дім на тодішній околиці пам'ятає перший прихід Тараса за Поділ, за Куренівку, де колись розташовувався палац настоятеля домініканського монастиря – пріора. Шевченко так описував початкове враження від домівки: «Бачу, хатина стоїть, не то панська, не то мужича, біла-біла, наче сметана, та ще й садочком обросла, а на дворі розвішані дитячі сороченята та й рукавчатами махають, ніби кличуть мене до себе...». Від тієї Приорки насправді нині мало чого залишилося: приватний сектор знесли в 1970–1980-ті заради капітальної забудови багатоквартирними будинками. Та стіни менш ніж двотижневого пристанку поета зберігають сюжет про те, як господиня помешкання Варвара Пашковська поселила квартиру в борг (поет чекав на грошове надходження). Як годувала гостя його улюбленим борщем, гречаними варениками з сиром. Як Тарас подружився з простим добрим населенням околиці. Як цукерками, горішками та бубликами пригощав тутешніх малюків.

Останній дах

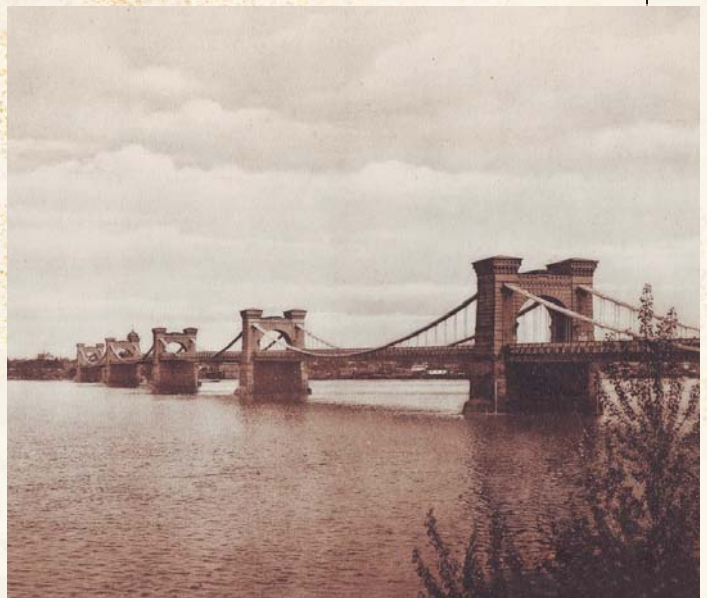
Тож повернімося в Санкт-Петербург, на Університетську набережну, та замкнімо коло.

На стіні квартири – мармурова табличка: «Здесь жил и скончался Тарас Григорьевич Шевченко».

У середині серпня 1859-го Тарас полишав Київ через Ланцюговий міст (його було освяче-

Мені оглянь, та
Я живу в Україні
Чи хто знає, та
Мене в снігу на
Однорідіємко
В небарі вписи
67, неграмаши
В небарі, прази
І все з собою за
Малого свіду
На нашім сла
На нашім —
І не пан'ане
Не знаме си
Малиса, си
Лого замур
Мені оглянь
Той си ма
Та маюван
Яи Україн
Приспан
ї, оураде
Ох, не оу

но лише шість років до того). Незабаром він вертався в Україну тим самим мостом, лишень у домовині – в своєму останньому притулку. Примара недосяжної осілости, статички буття тепер уже не турбувала бурлаку, пілігрима, кочівника.

Щойно ідея стосовно спорудження Шевченком власного будинку дістала більш-менш чіткі абрисы, поет помер.

...Тимчасовість – подруга свободи, що рятує від зациклювання на комусь-чомуся, перешкоджає загибелі від остаточного гальмування.